

Mikä on tehnyt suomalaisesta tulopolitiikasta erityisen?

Artikkelissa käytetään poliittisen vaihdannan käsitettä valottamaan suomalaisen tulopolitiikan kehitystä ja tulevaisuudennäkymiä.

Pekka Sauramo
Erikoistutkija
Palkansaajien tutkimuslaitos
pekka.sauramo@labour.fi

Elinkeinoelämän keskusliitto EK päätti vuonna 2007, ettei se enää osallistu tulopoliittisten kokonaisratkaisujen tekemiseen. Tänä syksynä EK kuitenkin muutti linjaustaan. Vaikka keskusjärjestöjen välistä raamisopimusta ei voidakaan pitää täysin samanlaisena kuin perinteisiä tulopoliittisia kokonaisratkaisuja, se on luonteva osa suomalaisen tulopolitiikan historiaa.

Sopimus valmistui kolmikantaisessa yhteistyössä, jonka tuloksena keskusjärjestöt sopivat palkankorotuksiin rinnastettavista kustannusvaikutuksista ja myös ns. laadullisista

kysymyksistä. Lisäksi hallitus suosuu tukemaan kokonaisratkaisua sekä taloudellisesti että osallistumalla työelämän kehittämiseen tähtäävien lainsäädäntöhankkeiden toteuttamiseen – edellyttäen, että liitto-kohtaisten neuvottelujen tuloksena raamisopimuksen kattavuus muodostuu riittävän laajaksi.

EK:n kannanmuutos kuvastaa suomalaisen tulopoliittisen perinteen jatkuvuutta. Se myös osoittaa, kuinka paljon palkoista sopimisen tapoihin eri maissa vaikuttavat maiden omat kulttuuriset ja yhteiskunnalliset taustatekijät, poliittinen his-

toria mukaan lukien. Siksi esimerkiksi palkanmuodostusta muovaavat yleiset tekijät kuten teknologisen muutoksen, globalisaatio ja Euroopan yhdentyminen eivät pakota kehitystä Euroopan eri maissa samankaltaiseksi, vaikka ne vaikuttaisivatkin kehitykseen oleellisesti.

Tämän artikkelin keskeisimpänä tavoitteena on luonnehtia suomalaisen tulopolitiikan perinteen erityispiirteitä.¹ Tarkastelussani korostuu suomalainen tulopolitiikan suhde muuhun politiikkaan, puoluepolitiikka mukaan lukien. Artikkelin lopuksi hahmottelen suomalaisen sopimuspolitiikan tulevaisuudennäkymiä ottamalla lähtökohdaksi nämä erityispiirteet.

Mitä on poliittinen vaihdanta?

Suomalaisen tulopolitiikan olemuksen voi tiivistää työmarkkinajärjestöjen ja valtiovaltaa edustavan hallituksen väliseksi institutionalisoiduksi kolmikantaiseksi yhteistyöksi. Se on esimerkki *poliittisesta vaihdannasta* (political exchange) työmarkkinajärjestöjen ja hallituksen välillä (Pizzorno 1978). Tuore raamisopimus on yksi esimerkki tämänkaltaisesta vaihdannasta.

¹ Artikkelini on osa Palkansaajajärjestön rahoittamaa suomalaisen tulopolitiikan erityispiirteitä tarkastelevaa tutkimusprojektia. Projekti on jatkoa aiemmalle tutkimushankkeelle, joka toteutettiin osana Suomen Akatemian ”Sosiaalinen pääoma ja luottamusverkostot” -tutkimusohjelmaa (ks. Kiander ym. 2008, 2009).

Pekka Sauramo korostaa, että poliittisen oikeiston vahvistuminen on vähentänyt työnantajien halua osallistua korporatistiseen poliittiseen vaihdantaan.

Hallitus, ay-liike ja työnantajat hyötyvät keskinäisestä poliittisesta vaihdannasta.

Poliittisessa vaihdannassa yksi osapuoli, hallitus, toimii politiikan alueella vaihtamalla poliittisista päätöksistä riippuvia ”hyödykkeitä” muiden vaihdannan osapuolten kanssa. Tällaisia hyödykkeitä voivat olla esimerkiksi sosiaaliturvauudistukset, verotuksen muutokset ja työelämään sekä työoloihin vaikuttavat poliittiset ratkaisut.

Poliittista vaihdantaa ei esiintyisi, ellei jokainen vaihdannan osapuoli katsoisi hyötyvänsä siitä. Hallitukset yleensä pyrkivät vakaaseen talouskehitykseen, jonka perusedellytys on yhteiskuntarauha. Lisäksi hallitukset ovat perinteisesti pitäneet vakaan talouskehityksen edellytyksenä palkkamalattia.

Ay-liikettä on saattanut kiinnostaa osallistuminen poliittiseen vaihdantaan, jos se on esimerkiksi palkkamaltilin vastapainoksi saanut lisääntyneen poliittisen vaikutusvallan lisäksi joitakin edellä esitettyjä poliittisia päätöksiä edellyttäviä hyödykkeitä. Myös kolmas osapuoli, työnantajat, on saattanut tukea poliittista vaihdantaa, koska se on voinut edistää työmarkkinarauhan saavuttamisen lisäksi maltillisten palkkaratkaisujen syntymistä ilman kohtuuttomia myönnytyksiä.

Perusedellytys poliittisen vaihdannan syntymiselle on, että kaikilla osapuolilla on riittävästi yhteistyökykyä ja -halua, joka perustuu ainakin joihinkin yhteisiksi koettuihin normeihin, tavoitteisiin ja arvoihin. Ainakaan pitkäaikaista poliittista vaihdantaa ei voi syntyä ilman jonkinlaista keskinäistä luottamusta (ks. myös Kiander ym. 2008, 2009).

Kaksi poliittisen vaihdannan perinnettä

Poliittisen vaihdannan olemassaolo ei ole itsestään selvyyttä. On olemassa maita, joilla on pitkä poliittisen vaihdannan perinne, mutta toisaalta on myös maita, joilta tällainen perinne puuttuu kokonaan. Vaikka poliittisen vaihdannan perinteen omaavilla mailla onkin jotain oleellista yhteistä, myös niiden keskuudessa voi löytyä huomattavia eroja. Poliittista vaihdantaa käsittelevässä kirjallisuudessa niitä on pyritty analysoimaan määrittelemällä erilaisia poliittisen vaihdannan tapoja.

Poliittisen vaihdannan tavat voidaan jakaa kahteen päätapaan: *pluralistiseen* poliittiseen vaihdantaan ja *korporatistiseen* poliittiseen vaihdantaan (Baglioni 1987). Erot poliittisen vaihdannan perinteissä heijastavat pitkälti eroja hallituksen ja työmarkkinajärjestöjen keskinäisessä asemassa paitsi poliittisessa järjestelmässä myös työmarkkinajärjestelmässä. Keskeisiä perusedellytyksiä molemmille poliittisen vaihdannan tavoille ovat muun muassa luokkakompromissi ja vahvojen, toistensa yhteiskunnallisen merkityksen tunnustaneiden

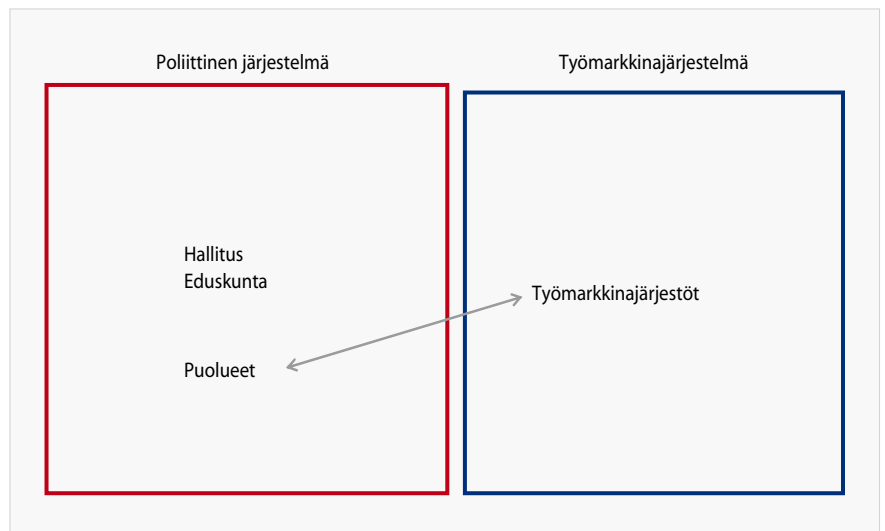
työmarkkinajärjestöjen välinen yhteistyö.

Yhteisistä perusedellytyksistä huolimatta pluralistisella ja korporatistisella vaihdannalla on myös huomattavia eroja. Pluralistisessa poliittisessa vaihdannassa työmarkkinajärjestöt ajavat poliittisista päätöksistä riippuvia tavoitteitaan jonkun tai joidenkin poliittisten puolueiden välityksellä eikä toimimalla politiikan kentällä osina poliittistakin järjestelmää (kuvio 1).

Toisaalta poliittisen järjestelmän keskeinen vaikuttaja hallitus pysyy politiikan kentällä ja jättää palkoista sekä muista työelämän suhteisiin liittyvistä kysymyksistä päättämisen työmarkkinajärjestelmän osina pysyttelevien työmarkkinajärjestöjen vastuulle. Poliittisena vallankäyttäjänä hallitus (ja eduskunta) on työmarkkinajärjestöjen yläpuolella. Siten pluralistisessa poliittisessä vaihdannassa poliittinen järjestelmä ja työmarkkinajärjestelmä ovat verrattain erillään toisistaan (kuvio 1).

Korporatistinen poliittinen vaihdanta puolestaan perustuu kolmikantaan, jonka puitteissa ay-liike ja työnantajajärjestöt ovat pysyväisluonteisena osana poliittistakin järjestelmää valmistelemissa

Kuvio 1. Pluralistinen poliittinen vaihdanta.

Huomautus: Kuviossa on kuvattu nuolilla vain tärkeimmät poliittisen järjestelmän ja työmarkkinajärjestelmän väliset vaikutussuhteet.

Pluralistinen poliittinen vaihdanta: työmarkkinajärjestöt eivät sekaannu politiikkaan eikä hallitus työmarkkina-asioihin.

ja päättämässä edunvalvontansa kannalta tärkeistä asioista. Hallitus ei ole vallankäyttäjänä työmarkkinajärjestöjen yläpuolella. Yksi syy korporatistisen poliittisen valinnan muodostumiseen voikin olla hallitusten heikkous verrattuna työmarkkinajärjestöihin. Koska korporatistisessa poliittisessa vaihdannassa kolmikantainen yhteistyö on institutionalisoitunut, poliittinen vaihdanta on mahdollista myös tilanteessa, jossa työväenpuolueet eivät ole hallituksessa.

Siten pluralistisessa poliittisessa vaihdannassa työmarkkinajärjestöt eivät toimi politiikan kentällä; korporatistisessa vaihdannassa ne saattavat toimia oleellisenä osana poliittista päätöksenteko- ja valmistelukoneistoa (Baglioni 1987). Toisaalta

hallitus voi toimia aktiivisesti osana työmarkkinajärjestelmää ja olla päättämässä paitsi palkoista myös muista työelämään liittyvistä kysymyksistä. Voikin sanoa, että korporatistisessa poliittisessa vaihdannassa jako politiikan ja työelämän alueisiin – poliittiseen järjestelmään ja työmarkkinajärjestelmään – hämärtyy (kuvio 2).

Poliittisen vaihdannan jakaminen pluralistiseen ja korporatistiseen poliittiseen vaihdantaan mahdollistaa eri maiden poliittisen vaihdannan perinteen – tai sen puuttumisen – yksityiskohtaisemman tarkastelun. On huomattava, etteivät kaikki tavallisesti korporatistisiksi maiksi luettavat maat lukeudu automaattisesti maihin, joissa poliittinen vaihdanta on korporatistista. Ruotsia voi pitää korporatistisena maana, jossa on ainakin joskus vallinnut pluralistisen poliittisen vaihdannan perinne (Baglioni 1987, 69–72). Eri maita tarkasteltaessa onkin luontevaa lähteä siitä, että poliittisen vaihdannan tapa on saattanut muuttua. Lisäksi on luonnollisesti mahdollista, ettei poliittista vaihdantaa ole ollut ollenkaan.

Suomalainen tulopoliitiikka on esimerkki korporatistisesta poliittisesta vaihdannasta. Tämä on yksi tapa luon-

”Korporatistinen poliittinen valinta perustuu kolmikantaan.”

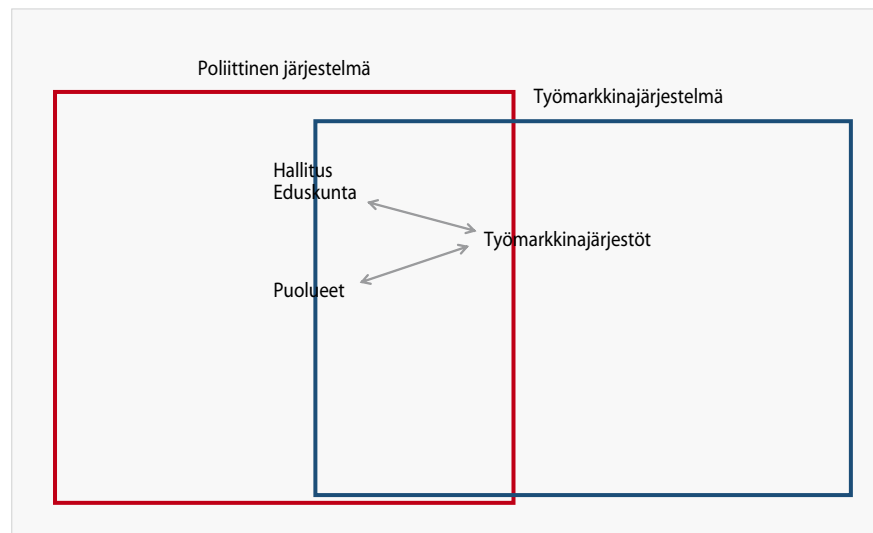
nehtia suomalaisen tulopoliitiikan erityisyyttä verrattuna esimerkiksi ruotsalaisen palkkapolitiikan perinteeseen. Erityispiirteistään huolimatta tuore raaamisopimus ja sen synty tapa on hyvä esimerkki korporatistisesta poliittisesta vaihdannasta.

Miten suomalainen tulopoliitiikka kehittyi?

Vaikka ensimmäisen tulopoliittisen kokonaisratkaisun solmimisvuotta 1968 pidetään usein suomalaisen tulopoliitiikan alkuvuotena, sitä voidaan myös pitää huipentumana vuosikausia kestäneessä tapahtumaketjussa, jonka lopputuloksena oli suomalainen tulopoliitiikka korporatistisena eikä pluralistisena poliittisena vaihdantana.

Poliittisen vaihdannan perusedellytysten kehittyminen, esimerkiksi ay-liikkeen aseman tunnustaminen ja työmarkkinajärjestöjen keskinäisen luottamuksen muodostuminen, oli Suomessa pitkä ja vaivalloinen prosessi. Yksi keskeinen syy tähän oli kansalais sodan jättämä perintö. Työmarkkinajärjestöistä Suomen Työntantajain Keskusliitto STK oli pitkään haluton hyväksymään SAK:ta tasavertaiseksi neuvottelukumppaniksi. Haluttomuus kuvastui sotien välisenä aikana kielteisenä suhtautumisena työehtosopimusjärjestelmän käyttöön ottoon. Työmarkkinajärjestöjen keskinäisen luottamuksen kannalta tammikuussa 1940 solmittu ns. tammikuun kihlaus oli merkittävä sopi-

Kuvio 2. Korporatistinen poliittinen vaihdanta.

Huomautus: Kuviossa on kuvattu nuolilla vain tärkeimmät poliittisen järjestelmän ja työmarkkinajärjestelmän väliset vaikutussuhteet.

Suomessa korporatistinen poliittinen vaihdanta alkoi kehittyä vuoden 1940 ns. tammikuun kihlauksen ja sotien jälkeen.

mus. Tuolloin STK hyväksyi ensimmäistä kertaa SAK:n neuvottelukumppaniksi.

Sodanjälkeinen hinta- ja palkkasäänöstelyn kausi oli tärkeä tulopolitiikan muotoutumisen kannalta. Tuolloin valtiovallan rooli palkkapolitiikassa, eli työmarkkinajärjestelmän osana, korostui (ks. myös esim. Pekkarinen ja Vartiainen 1993, 286-310; Kauppinen 2005, 45-49). Toisaalta tuolloin palkoista sopiminen oli erottamaton osa koko kansantulon jakaantumiseen vaikuttavaa päätöksentekoa. Päätettiinhan palkankorotuksista sovittaessa tavallisesti myös esimerkiksi maataloustulosta, mikä merkitsi sitä, että työmarkkinajärjestöjen lisäksi myös MTK osallistui aktiivisesti päätöksentekoon politiikan kentällä. Kun palkoista sopimisesta tuli osa samanaikaista laajempaa kansantulon jaosta päättämistä, erotte lu politiikan ja työelämän kentällä toimimisen välillä menetti merkityksensä – eli myös työmarkkinajärjestöt toimivat politiikan kentällä.

Työmarkkinajärjestöjen halua toimia politiikan kentällä 1950-luvulla lisäsi se, ettei Suomessa ollut puolueita, jotka olisivat voineet toimia riittävän vahvoina työmarkkinajärjestöjen yhteistyöpuolueina niiden tärkeinä pitämien tavoitteiden puolesta. Halua lisäsi myös se, ettei Suomessa ollut vahvoja pitkäikäisiä hallituksia, jotka olisivat voineet asettua työmarkkinajärjestöjen yläpuolelle.

Sodanjälkeinen aika 1950-luvulla ruokikin korporatistisen poliittisen vaihdan-

nan kehittymistä. Korporatistisesta poliittisesta vaihdannasta ei kuitenkaan vielä voinut puhua vaan pikemminkin korporatistisesta vaikuttamisesta politiikan kentällä ja valtiovallan toimimisesta osana työmarkkinajärjestelmää.

Vaihdannan syntymisen edellytykset vahvistuivat 1960-luvulla. Tuolloin vaihdannan elinehto, työmarkkinajärjestöjen välinen luottamus, parani. STK oli valmis toimimaan tavalla, joka johti yhteistyön tiivistymiseen aiempaa vahvemman, sosiaalidemokraattien johtaman SAK:n kanssa. Luottamusta vahvisti myös yhteinen toiminta politiikan kentällä muun muassa työeläkejärjestelmää uudistettaessa (ks. esim. Bergholm 2007).

Ilman puoluepoliittisten olojen vakiintumista ja luottamuksen kehittymistä myös hallitusten ja työmarkkinajärjestöjen välillä poliittisen vaihdannan syntyminen olisi kuitenkin ollut mahdotonta. Poliittisen vaihdannan syntymistä vauhditti ay-liikkeen yhdistyminen ja vasemiston vaalivoitto vuoden 1966 eduskuntavaaleissa. Se mahdollisti poliittisen vaihdannan syntymisen kannalta sopivan hallituksen muodostamisen. Vaikka henkilösuhteilla ei olisikaan ollut ratkaisevaa merkitystä poliittisen vaihdannan syntymisessä, niiden merkitystä ei pidä unohtaa (Myllymäki 1979, 49).

Kun jäljittää suomalaisen tulopolitiikan syntyä, ei ole ihme että Suomeen kehittyi juuri korporatistinen eikä pluralistinen poliittinen vaihdanta. Toisaalta ei ole yllättävää, että Ruotsiin kehittyi pluralistisen poliittisen vaihdannan perinne. Ruotsissa oli jotakin, mitä Suomessa ei ole koskaan ollut: vahva sosiaalidemokraattinen puolue, joka saattoi toimia LO:n eli Ruotsin SAK:n yhteistyöpuolueena politiikan kentällä.

Ruotsissa myös työmarkkinajärjestöjen välinen yhteistyö muodostui jo varhain paljon läheisemmäksi kuin Suomessa. Yhteistyön vahvistumisen kannalta vuonna 1938 allekirjoitettu ns. Saltsjöbadenin sopimus LO:n ja SAF:n eli Ruotsin

STK:n välillä muodostui ratkaisevan tärkeäksi. Samalla kun se loi perustan yhteistyölle keskusjärjestöjen välillä, se loi perustan myös keskitettyjen palkkaratkaisujen tekemisen perinteelle.

Pluralistisen poliittisen valinnan kehittymisen kannalta hyvin oleellista oli myös se, että sopimuksessa työmarkkinajärjestöt korostivat autonomisuuttaan suhteessa hallitukseen. Ruotsissa työmarkkinajärjestöt sopivatkin työelämää koskevista uudistuksista pitkälti keskenään turvautumatta lainsäädännöllisiin ratkaisuihin. Tämän valtiovallan hyväksymän linjan takia työelämää koskevaa lainsäädäntöä oli Ruotsissa suhteellisen vähän aina 1970-luvulle asti (Bergholm 2005, 15). Samalla työmarkkinajärjestöt saivat tavoitteitaan läpi keskinäisellä yhteistyöllä astumatta politiikan kentälle. SAF:ille hakeutuminen yhteistyöhön LO:n kanssa oli luontevaa, koska siltä puuttui vahva yhteistyöpuolue politiikan kentällä. Tämä kuvastaa osaltaan sosiaalidemokraattisen puolueen hegemonistista asemaa ruotsalaisessa yhteiskunnassa.

Suomalaisen tulopolitiikan erityisyys ja tulevaisuuden näkymät

Suomalainen tulopolitiikka korporatistisena poliittisena vaihdantana on muovannut koko yhteiskuntapolitiikan tekemisen tapaa. Eihän tulopolitiittisia kokonaisratkaisuja tehtäessä ole sovittu ainoastaan palkoista. Niissä on sovittu merkittävistä suomalaisen palkkaperusteisen sosiaaliturvan sekä hyvinvointivaltion tarjoamien palvelujen ja tulonsiirtojen muutoksista (ks. tarkemmin Kiander ym. 2009). Tämä selittyy pitkälti sillä, että työmarkkinajärjestöt ovat olleet vaikutusvaltaisia toimijoita politiikan kentällä.

Toisaalta suomalaisen tulopolitiikan erityisyys on näkynyt myös siten, että valtioelimet – eduskunta, hallitus ja jopa presidentti – ovat olleet tiiviisti mukana

Tulopolitiikassa valtiovalta ja työmarkkinajärjestöt ovat sopineet niin palkoista kuin sosiaaliturvasta ja hyvinvointipalveluistakin.

neuvoteltaessa paitsi sosiaalipaketeista myös markoista, euroista ja prosenteista. Ne ovat palkkaneuvotteluissa saattaneet omaksua roolin, joka kuuluu työmarkkinajärjestelmässä toimivalle toimijalle. Vuonna 1971 solmitussa UKK-sopimuksessa kiteytyy yhdellä tavalla valtioelinten rooli suomalaisessa palkanmuodostuksessa.² Poliittisessa vaihdannassa valtiovallan edustajalla on myös tulopolitiikan myöhemmissä vaiheissa ollut palkankorotustenkin suuruudesta neuvoteltaessa keskeinen rooli. Hallitus on saattanut määrätä sen sopimuspalkkojen korotustason, jolla poliittinen vaihdanta on lopulta toteutunut.

Koska suomalainen tulopolitiikka ei ole ollut ainoastaan palkoista sopimista osana työmarkkinajärjestelmää, muutokset palkanmuodostuksen institutionaalisissa puitteissa voivat merkitä huomattavaa muutosta suomalaisessa yhteiskunnassa. On vaikea nähdä, miksi kuvion 2 kuvaamat puitteet säilyisivät, jos suomalaisen korporatistisen poliittisen vaihdannan perinne loppuu. Olisi outoa, jos työmarkkinajärjestöt voisivat 2000-luvulla pysyä entiseen tapaan politiikan kentällä ja valtioelimet toimia osana työmarkkinajärjestelmää ilman poliittista vaihdantaa eli ilman yhteistä neuvottelupöytää ja yhdessä tehtyjä so-

² Lindblom (2009, 128) korostaa presidentti Kekosen yhteistyötä työmarkkinajärjestöjen kanssa. Liinamaa kakkosta tehtäessä.

pimuksia. Toisaalta suomalaisen palkkaperustaisen sosiaaliturvan kehittämisessä työmarkkinajärjestöjen rooli on ollut niin tärkeä, ettei tulopolitiikan loppu vie niiltä saman tien paikkaa politiikan kentältä.

Työmarkkinajärjestöille suomalaisen tulopolitiikan perinteen päättyminen kuitenkin merkitsee uhkaa vaikutusvallan kaventumisesta politiikan kentällä. Jotta ne saisivat poliittisista päätöksistä riippuvia tavoitteitaan läpi, niillä täytyy olla politiikan kentällä vaikutusvaltaisia, hallitukseen osallistuvia yhteistyöpuolueita. On huomionarvoista, että Suomesa puoluepoliittiset voimasuhteet ovat muuttuneet siten, että erityisesti työnantajien intressit tulevat nykyään huomattavasti paremmin edustetuiksi kuin esimerkiksi 1950-luvulla. EK:n päätökselle luopua tulopolitiikasta voidaan löytää perusteluita myös puoluepoliittisten voimasuhteiden muutoksista eli poliittisen oikeiston vahvistumisesta.³

Vaikka monia Länsi-Euroopan maita yhdistävälle palkanmuodostuksen hajaantumiskehitykselle voidaan löytää globalisaation ja teknologisen muutoksen kaltaisia yhteisiä syitä, ne eivät ole johtaneet kansallisten, esimerkiksi kulttuuristen ja poliittisten taustatekijöiden vaikutusten syrjäytymiseen. Onkin harhaanjohtavaa todeta, että joku maa, esimerkiksi Suomi, olisi alikehittynyt ja perässätulija, jos siellä tulopoliittinen perinne muodossa tai toisessa jatkuisi. Eri maissa palkoista sopimisen perinne on kuvastanut myös taloudellisen ja yhteiskunnallisen vaikutusvallan käyttämisen perinettä.

Suomalaisen tulopolitiikan perinettä on ylläpitänyt sen erityisyys eli tulopolitiikka korporatistisena poliittisena vaih-

³ Pietiäinen (2009, 207) ottaa esille elinkeinoelämän keskusjärjestöissä vuonna 2003 laaditun muistion, jossa mm. pohditaan poliittisen oikeiston vahvistumisen merkitystä elinkeinoelämän halulle jatkaa tulopoliittisten ratkaisujen tekemistä.

Tulopolitiikan perinteen päättyessä työmarkkinajärjestöt tarvitsevat entistä enemmän tavoitteilleen myötämielisiä puolueita.

dantana. Se on liittänyt poliittisen järjestelmän ja työmarkkinajärjestelmän niin tiiviisti yhteen, ettei rakenne muutu helposti. Toisaalta kun se joskus muuttuu, muutos on rakennemuutoksena rajua. ■

KIRJALLISUUS

- Baglioni, G. (1987), Constants and Variants in Political Exchange, Labour, 1:3, 57–94.
- Bergholm, T. (2005), Sopimusyhteiskunnan synty I – työehtosopimusten läpimurrosta yleislakoon, SAK 1944–1956, Helsinki: Otava.
- Bergholm, T. (2007), Suomen mallin synty, Yhteiskuntapolitiikka, 72, 475–492.
- Kauppinen, T. (2005), Suomen työmarkkinamalli, Helsinki: WSOY.
- Kiander, J. & Sauramo, P. & Tanninen, H. (2008), Suomalainen tulopolitiikka, poliittinen vaihdanta ja sosiaalinen pääoma, Palkansaajien tutkimuslaitos, Raportteja 13.
- Kiander, J. & Sauramo, P. & Tanninen, H., (2009), Suomalainen tulopolitiikka poliittisena vaihdantana: sosiaalisen pääoman ja sosiaalisen palkan kehittyminen, Yhteiskuntapolitiikka, 74, 256–267.
- Lindblom, S. (2009), Manun matkassa, Helsinki: Otava.
- Myllymäki, A. (1979), Etujärjestöt, tulopolitiikka ja ylimmät valtioelimet, Tampere: Finnpublishers.
- Pekkarinen, J & Vartiainen, J. (1993), Suomen talouspolitiikan pitkä linja, Helsinki: WSOY.
- Pietiäinen, J-P. (2009), Varjosta vaikuttajaksi, Palvelutyönantajat ry 1995–2004, Helsinki: Otava.
- Pizzorno, A. (1978), Political Exchange and Collective Identity in Industrial Conflict, teoksessa Crouch, C. & Pizzorno, A. (Eds.): The Resurgence of Class Conflict in Western Europe Since 1968. Vol. 2, Comparative Analyses, London: Macmillan, 277–298.